

OLGULAR DEĞİŞİNCE Denemeler, 1995-2010

Tony Judt (1948-2010) Londra doğumlu Britanyalı tarihçi, yazar ve üniversite profesörü. Öğrenimini Cambridge King's College ve Paris École Normale Supérieure'de tamamlayan Judt, Avrupa tarihi konusunda uzmandır. Tarih profesörü Judt, Cambridge, Oxford, Berkeley'de ve New York University bünyesindeki kurucusu ve başkanı olduğu (1995) Erich Maria Remarque Enstitüsü'nde ders vermiştir. *New York Review of Books*, *The Times Literary Supplement* gibi gazete ve dergilerde sık sık yazıları yayınlanan yazar, 1996'da Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi üyeliğine, 2007'de de Britanya Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiştir.

Ölümü sonrasında *TIME* dergisi kendisini “birinci sınıf bir tarihçi, eski usul bir kamu entelektüeli ve – pek çok bakımdan – son derece cesur bir adam” olarak nitelemiştir. Judt, bir tarihçinin görevini “Neredeyse her zaman rahatsız edici olan bir hikâyeyi anlatmak ve rahatsızlığın neden hakikatin bir parçası olduğunu açıklamak için iyi ve doğru yaşamalıyız. İyi örgütlenmiş bir toplum, kendimize ilişkin hakikati topluca bildiğimiz ve kendimize ilişkin hoş yalanlar söylemediğimiz bir toplumdur.” sözleriyle tanımlamış ve bunu hayata da geçirerek her zaman takdir toplamıştır.

Dilek Şendil Kadıköy Maarif Koleji ile İstanbul Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Dilimize kazandırdığı 70'i aşkın kitap arasında yayınevimizden çıkmış çevirileri: Ian Hodder, *Çatalhöyük: Leopardın Öyküsü* (2006), Gerald MacLean, *Doğuya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları* (2006), John Gray, *Saman Köpekler: İnsanlar ve Diğer Hayvanlar Üzerine Düşünceler* (2008), Alberto Manguel, *Geceleyin Kütüphane* (2008), Tony Judt, *Savaş Sonrası: 1945 Avrupa Tarihi* (2009), *Kötülük Kol Gezerken* (2011) ve *Anılar Şalesi* (2013), Stella Rimington, *Kaçak Avı* (2009) ve *Gizli Ajan* (2010), Martin Amis, *Görüş Evi* (2010), Kate Atkinson, *Güzel Haber Ne Zaman Gelir* (2012), Janet Souter, *O'Keefe*, Ian Rankin, *Başkasının Mezarı* (2014), *Ölüleri Anmak* (2014), *Veda Müziği* (2015).

*Tony Judt'ın
YKY'deki kitapları*

Savaş Sonrası - 1945 Sonrası Avrupa Tarihi (2009)

Kötülük Kol Gezerken (2012)

Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler (2013)

Anılar Şalesi (2013)

Olgular Değişince (2017)

TONY JUDT

Olgular Değişince

Denemeler, 1995-2010

Yayına hazırlayan
Jennifer Homans

Çeviren
Dilek Şendil

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4998
Tarih - 118

Olgular Değişince - Denemeler, 1995-2010 / Tony Judt
Özgün adı: **When the Facts Change - Essays 1995-2010**
Yayına hazırlayan: **Jennifer Homans**
Çeviren: **Dilek Şendil**

Kitap editörü: **Ali Suat Ürgüplü**
Düzeltili: **Korkut Tankuter**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Akgül Yıldız**

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7
Küçükçekmece / İstanbul
Tel: 0212 693 00 08
Sertifika No: 36150

Çeviriye temel alınan baskı: Vintage, Londra, 2015
1. baskı: İstanbul, Kasım 2017
ISBN 978-975-08-4124-8

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 12334
© The Estate of Tony Judt 2015
Giriş © Jennifer Homans 2015

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Joe ile Daniel ve Nicholas için

Olgular değişince, ben de fikir değiştiririm. Ya siz ne yaparsınız?

John Maynard Keynes

Tarihi başkaları yapacak... Yeryüzünde salgınlar ve kurbanlar olduğunu ve elden geldiğince salgının yanında yer almamak gerektiğini söylüyorum yalnızca.

Albert Camus, *Veba*

İçindekiler

Giriş: İyi Niyetle • 11

BİRİNCİ KISIM

1989: Çağımız

Bölüm I: Yokuş Aşağı Giderken • 23

Bölüm II: Avrupa: Büyük Yanılsama • 37

Bölüm III: Suçlar ve Kabahatler • 51

Bölüm IV: Soğuk Savaş Neden İşe Yaradı • 66

Bölüm V: Özgürlük ve Özgürlükler Ülkesi • 82

İKİNCİ KISIM

İsrail, Holokost ve Yahudiler

Bölüm VI: Çıkmaz Yol • 101

Bölüm VII: İsrail: Tek Seçenek • 108

Bölüm VIII: Komplo Değil Lobi • 116

Bölüm IX: Savaş Sonrası Avrupa'da "Şer Meselesi" • 120

Bölüm X: Somut Durum • 130

Bölüm XI: İsrail Kendi Etnik Mitlerini Sökmeli • 134

Bölüm XII: Klişelerden Arınmış İsrail • 137

Bölüm XIII: Ne Yapmalı? • 141

ÜÇÜNCÜ KISIM

11 Eylül, Irak ve Yeni Dünya Düzeni

Bölüm XIV: *Veba* Üstüne • 153

Bölüm XV: Kendi Kendinin En Büyük Düşmanı • 162

Bölüm XVI: Yaşadığımız Hayat • 178

Bölüm XVII: Yurtdışındaki Amerikan Karşıtları • 192

Bölüm XVIII: Yeni Dünya Düzeni • 205

Bölüm XIX: BM Yok Olmaya Mahkûm mu? • 220

Bölüm XX: Öğrendiğimiz Bir Şey Var mı? • 234

DÖRDÜNCÜ KISIM

Yaşadığımız Hayat

Bölüm XXI: Trenlerle Gelen Parlak Günler • 247

Bölüm XXII: Trenleri Geri Getirin! • 255

Bölüm XXIII: Yenileşmeyle Gelen Yıkım • 262

Bölüm XXIV: Sosyal Demokrasi'nin Diri ve Ölü Yanları • 275

Bölüm XXV: Sürüncemede Kalmış Kuşaklar • 292

BEŞİNCİ KISIM

Uzun Vadede Hepimiz Öleceğiz

Bölüm XXVI: François Furet • 299

Bölüm XXVII: Amos Elon • 306

Bölüm XXVIII: Leszek Kołakowski • 310

Dizin • 317

Giriş

İyi Niyetle

Bu girişi yazabilmem için önümdeki tek yol, bu adamı fikirlerden ayrı tutmak olacak. Yoksa, fikirleri aktarmak yerine sevdiğim ve 1993'ten 2010 yılındaki ölümüne dek evli kaldığım bu insana kapılıp gideceğim. Bu deneme yazılarını okurken, sizlerin de fikirlere odaklanmanızı umut ediyorum, çünkü hepsi iyi fikirler, hepsi iyi niyetle yazıldı. “İyi niyetle” Tony'nin en gözde deyişi ve başlıca hedefi olmuştu, yazdığı hiçbir şeyde ondan şaşmazdı. Kanımca, bu sözlerin anlamı, yazılarının herhangi bir çıkar hesabından, entelektüel veya başka yönlendirmelerden bağımsız olmasıydı. Temiz, açık, dürüst bir dil kullanmasıydı.

Bu kitap bizim çağımızı anlatıyor. Ufkumuz daralıyor: 1989 devrimleriyle yükselen umutlar ve olanakların yerine, 11 Eylül'ün getirdiği kargaşa, yıkım ve kayıplar, Irak savaşına, Ortadoğu'da giderek derinleşen kriz ve –Tony'nin gözünde– Amerikan cumhuriyetinin kendi ayağına çelme takacak kadar gerilemesi. Olgular değişip olaylar yaşandıkça, gidişat karşısında Tony gitgide mutsuzluğa kapılmış ve akıl gücünün yardımıyla fikirler gemisini azıcık da olsa farklı bir yöne çekmek için çabalarken bulmuştu kendini. Derken bu hikâye, onun zamansız ölümüyle ansızın sona erer.

Kitap aynı zamanda benim açımdan çok kişisel, çünkü “çağımız” bir yandan da benim Tony ile birlikte geçirdiğim “çağ”: ilk denemeler evliliğimizin ilk yıllarında ve oğlumuz Daniel doğduğu sıralarda, ardından Viyana, Paris, New York'ta beraber yaşadığımız tarihlerde yazıldı, derken Nicholas'ın doğumuyla ailemizin genişlediği dönemde bunların devamı geldi. Birlikte yaşamamız 1989'da Komünizmin çöküşüyle başladı ki bu, tesadüf eseri olmamıştı: Tony'nin ders verdiği New York Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenim görüyordum. 1991 yazında Orta Avrupa yolculuğuna çıkmıştım, geri geldiğimde oralar hakkında daha çok şey öğrenmek istedim. Tony Judt'tan bağımsız ders almamı önerenler oldu.

Öyle de yaptım, böylece kitaplar, Avrupa siyaseti hakkında sohbetler, savaş, devrim, adalet, sanat üzerinden aşkımız başlamış oluyordu. Öyle alışıldık flört randevularına benzemiyordu, ikinci “ders” için bir restoranda akşam yemeği yemek üzere buluşmuştuk. Tony kitapları bir yana iterek şarap sipariş etti, sonra da Komünist rejim sırasında Prag'da geçirdiği günleri, ardından

1989'da Kadife Devrim'den kısa bir süre sonra gecenin karanlığında karla örtülü ıssız meydanlarla sokaklarda nasıl dolaştığını anlatmaya koyuldu, tarihsel kaderin cilvesi –ve elbette artık belli ettiğimiz karşılıklı hislerimiz– hayranlık duygularını açıkça harekete geçirmişti. Birlikte sinemaya gidip filmler seyrediyor, sanat sergilerini ziyaret ediyor, Çin yemekleri yiyorduk; yemeği kendi pişirdiği de oldu (ama kötüydü), en sonunda –flörtümüzün yolu açıldı– birlikte Avrupa seyahatine çıkmamızı önerdi: Paris, Viyana, Budapeşte, fırtınada Simplon geçidinde saçları diken diken eden araba yolculuğu (direksiyonda ben vardım – onun migreni tutmuştu). Zermatt, Brig, Floransa, Venedik arasında trenlere binip inerken, şekerçi dükkânına girmiş bir çocuk misali tren tarifelerini nasıl hatmettiğini, kalkış ve varış saatlerini nasıl bellediğini izledim.

Büyük bir aşkı, Avrupalı bir aşk, Tony'nin hayatını ve hayatının çalışma konusunu belirleyen Avrupa'ya duyduğu daha büyük aşkın bir parçasıydı. Bazen kendini Avrupalı bile gördüğünü düşünürdüm. Ama öyle değildi. Fransızca, Almanca, İtalyanca, İbranice, Çekçe, biraz İspanyolca konuşurdu elbet, ama o ülkelerde kendini asla “evinde gibi rahat” hissetmezdi. Daha çok *Orta* Avrupalı'ydı o, tam sayılmazdı aslında –mesleki ilgisi ve aile kökleri (Rus, Polonya, Rumen ve Litvanya Yahudileri) dışında orada bir geçmişi yoktu. Alışkanlıkları ve yetiştirilme tarzıyla tam bir İngiliz'di, (örneğin, çocukluğundan kalma Doğu Londra şivesi ile kendinden emin Oxbridge yazı dili arasında kolaylıkla gidip gelebilirdi), ama tam öyle de değildi– fazla Yahudi, fazla *Orta* Avrupalı'ydı. Nedeni, bu yerlerin herhangi birine yabancılaşması değildi, hoş, bazı durumlarda yabancılaşmış sayılırdı, fakat hepsiyle kendi arasında bir bağ kurmuştu, zaten bundan dolayı hiçbirinden vazgeçemezdi.

Dolayısıyla belki de ta en başında New York'a yerleşmiş olmamıza rağmen hayatımızın çoğunu başka bir yerde hayat kurmayı –veya yaşamayı– planlayarak geçirmemiz şaşırtıcı olmasa gerek. Eşya toplamada ustalaştığımız, hatta bir kitap yazacağımızdan söz ederek sık sık şakalar yapardık, “Avrupa'da Kendini Evinde Hisset: Okullar ve Emlak Hakkında Bilmen Gereken Herşey.” Tony'ye verdiğim en iyi armağan Thomas Cook Tren Tarifeleri kitapçığına abonelikti.

Tam anlamıyla yerleşmesi ancak 2001'den sonra oldu. Bu kısmen onun sağlık durumundan kaynaklanıyordu: o yıl ciddi bir kanser tanısı konmuş, büyük bir ameliyat geçirmiş, ardından radyoterapi ve diğer yorucu tedavi yöntemlerine maruz kalmıştı. Bir başka nedeni de Dünya Ticaret Merkezleri'ne yapılan saldırıydı. Seyahat etmek giderek zorlaşıyordu, zaten olayın dehşetine bir de onun hastalığı eklenince eve dönüş isteği uyanmıştı; benim ve çocukların yanında olmak istiyordu. Sebepleri her ne olursa olsun, ondan sonraki yıllar gitgide Amerikalılaşırsa da hiçbir zaman tamamen Amerikalı

olmadı – tuhaftır tam da aynı sıralarda Amerikan siyasetine eleştiri oklarını yöneltmek için en büyük sebeplerini bulmuştu. ABD yurttaşlığına geçti: akşamları çocuklara “bana soru sorun” der, onlar da neşe içinde birer birer sorular yöneltirlerdi, oysa kendisi Oxford’da yıllarca Amerikan siyaseti dersleri vermişti. 2003 dolaylarında düşüncelerinin yön değiştirdiğini, yazdıklarında da “onlar” yerine artık “biz” dediğini fark ediyordum: “The Way We Live Now – Bizim Yaşadığımız Hayat.”

Bunlar aynı zamanda Remarque Enstitü yıllarıydı, Tony’nin 1995’te kurup ölene dek başkanlık ettiği kurum. Yazılarında en çok ele aldığı iki eksen doğrultusunda kurmuştu enstitüyü: Avrupa ile Amerika’yı, tarih ile çağdaş politikayı bir araya getirmek. *Savaş Sonrası*’nı yazıyordu (2005), muazzam araştırma gerektiren bir işti, özellikle kanserden iyileşme sürecinde her gün beden ve zihin gücüyle çalışma disiplini sınıyordu. Avrupa üstüne kaleme aldığı başka bir büyük kitabın (kendi deyişiyle) “kömür madenlerine” inerken bile, bir yandan da bu kitabın denemelerini yazmak için de ısrar ederken nasıl yorgun ama kararlı olduğunu hatırlıyorum. Kendini böyle zorlamasından endişe duyardım, ama şimdi düşünüyorum da elinde değildi. *Savaş Sonrası* kitabına gömüldüğü sıralarda kulağına, zamanımızın madenlerinde ötüşen kanaryaların sesi gelirdi: 21. yüzyılda ilerlerken dönüp 20. yüzyıla bakmamız için bize –özellikle “biz” Amerikalılara– yalvaran bu denemeler o günlerin sonuçlarından biriydi.

Öyleyse bu bir toplu denemeler kitabı, ama aynı zamanda toplu saplantılar kitabı da denebilir. Tony’nin saplantıları. Hepsi burada: Avrupa ile Amerika, İsrail ile Ortadoğu, adalet, kamusal alan, devlet, uluslararası ilişkiler, bellek ve unutuş, hepsinden önemlisi de tarih. Onun bu denemeler boyunca tekrar tekrar kendini gösteren, “ekonomik çağ”dan tepetaklak “korku devri”¹ne yuvarlandığımızı tanık olduğumuz ve “yeni bir güvensizlik çağı”²na girdiğimiz uyarısı, siyasetin yönünün Tony’yi ne denli sıkıntıya soktuğunun ve kaygılandırıldığının göstergesiydi. Çok şey bekliyordu ve iyi bir gözlemciydi. Sanırım, bu denemelerde hem olgulara, olaylara, verilere inanan sıkı bir gerçekçi hem de sadece kendi için değil, toplum için de iyi yaşanan bir hayattan daha azını hedeflemeyen bir idealist bulacaksınız.

Tony’nin denemelerini konularına göre olduğu kadar tarih sırasına göre de düzenledim, çünkü kronoloji onun en büyük saplantılarından biriydi. Ne de olsa bir tarihçiydi, postmodern metinsel parçalamalara ya da anlatı

1 Bölüm XXIII: “Yenileşmeyle Gelen Yıkım”

2 Bölüm XXIV: “Sosyal Demokrasi’nin Dirisi ve Ölü Yanları”

bozukluklarına pek tahammül edemezdi, özellikle de tarih yazımında. Tek bir hakikat olmaz (olmadığı belli değil miydi?) fikri veya şu ya da bu metnin yapışökümü pek ilgisini çekmezdi. Asıl iş, ne *olmadığını* değil ne *olduğunu* söylemek –eldeki bulgulardan inandırıcı ve anlaşılır bir öykü yazmak ve bunu haklı ve adil olandan gözünü ayırmadan yapmak– diye düşünürdü. Kronoloji sadece bir meslek ya da edebiyat aracı değil, bir gereklilikti – hatta, tarih söz konusu olursa, ahlaki bir sorumluluktu.

Olgular konusunda da bir şeyler söylemem gerekir: Tony kadar olgulara bağlı kimse tanımadım, çocukları da ta en başından bunu ondan öğrendiler. Bu kitabın adını bugün 19 yaşında olan Daniel'a borçluyuz, tabii esin kaynağı Tony'nin dilinden düşürmediği Keynes'in (muhtemelen kendisine yakıştırılmış olan) sözleri: “olgular değişince fikrimi değiştiririm –ya siz ne yaparsınız?” Tony'nin bu yönünü öğrenmekte gecikmemiştim, bir insanı tüm çıplaklığıyla tanıtan ev içi hallerinden biriydi. İlk evlendiğimizde New Jersey'nin Princeton kasabasında bir ev satın almıştık (onun fikriydi)– ancak burası pratikte değil de sadece kuramsal olarak evdi. Teorik olarak, Tony orada yaşamak istiyordu, ama aslında New York'ta yaşıyorduk, kâh Avrupa'ya seyahat ediyor kâh bir yerlere gitmek üzere yollarda oluyorduk. En sonunda evi satmak istedim – hem oraya para döküyorduk, hem de açıkçası orada yaşama fikri beni dehşete düşürüyordu. Böylece evi ne yapacağımıza dair uzun ve çetin bir tartışma başladı, derken bu didişme, en nihayetinde evlerin ve yuvaların duygusal, tarihsel ve coğrafi anlamlarına, bizim için belli bir evin neden uygun olduğu ya da olmadığına ilişkin sessiz ve öfkeli bir çekişme halini aldı.

Tony ile tartışmak başlı başına bir işti, çünkü diyalektik virajları almakta ustaydı, herhangi bir noktayı aleyhinize döndürmesi işten bile değildi. Sonunda bir çizelge hazırlayıp bütün olguları oraya döktüm –kendi adıma umutsuz bir stratejik hamleydi: para durumu, banliyö treni tarifeleri, yol parası, Penn Garı'nda geçen toplam saat, tadilat işleri. Tony bunları titizlikle inceledi ve hemen oracıkta evi satmaya razı geldi. Ne pişmanlıklara, ne vicdan azabına, ne atışmalara, ne de daha fazla tartışmaya gerek kalmıştı. Bir sonraki plana geçmişti bile. Benim için hayret verici ve hayran olunası bir özellikti bu. Tony'ye bir tür berrak düşünme olanağı sağlıyordu– fikirlerini, daha doğrusu sonradan anladığım üzere ağzından çıkan sözleri tuttu mu bırakmayan biri değildi. Olgular değişince –daha sağlam, daha inandırıcı bir savunma yapılıncı– gerçekten fikir değiştirir ve yoluna devam ederdi.

Güçlü bir öngörüsü vardı. Bu hiç de varoluşsal bir vasıf değildi, zor kazanılan bir meziyetti: okur, sindirir, özümser, başka olguları ezberler ve pek hoşuna giden kendi deyişle, “işin aslı” hakkında, ömrümde tanıdığım herkesten çok daha fazla, kendi deyişle “somut gerçek” bilirdi. Bundan ötürü sosyal etkinliklerden ya da partilerden hoşlanmazdı: çekingen sayılırdı, evde

oturup okumayı yeğlerdi –kitapların ona “geveze sınıfların” dikkat dağıtan “çan çan” konuşmalarından daha çok şey öğrettiğini söylerdi. Hafızası saat gibi işlerdi, sıra dışı bilgi dağarcığı ve keskin analitik zekâsıyla belli bir problemin çözüm yollarını eleyerek tavrını çabucak ve kararlı bir şekilde belirlerdi. Yok, kendine mutlak surette güvendiğinden değil– hepimiz gibi onun da mantıkla sağduyuyu elinden kaçırdığı duygusal doyumsuzlukları ve anları vardı, ama bunlar daha çok kendi hayatıyla ilgiliydi, yazılarına yansımazdı. Fikirler söz konusu olduğunda şüpheli biri değildi; zorluk çekmeden fikir ve tez üretebilecek duru bir akla ve yeteneğe sahipti.

Büyük bir yazar olmasının nedeni, sözcükleri adeta bir zanaatkâr gibi işleyerek mutlaka iç sesine uydurmasıydı. Yazdıklarını bir sisteme oturturdu, bu kitaptaki denemelerin tamamı aynı yöntemle yazıldı, hatta 2008 ile 2010 arasında, hasta ve elleriyle ayakları felçli olduğu dönemde yazılanlar bile. İlk önce bir konuda okuyabileceği her şeyi okur, sarı defterlere bol bol not alırdı. Ardından sıra taslağa, renklerle ayrılmış A, B, C, D altında başlıklara, derken A Ii, A1 ii, A 2 iii, vb diye devam eden altbaşlıklara gelirdi (nice sarı not defterleri dolar, taşardı). Sonra yemek masasının başında keşiş misali saatlerce oturarak tuttuğu notların her bir satırının, her olgunun, tarihin, noktanın ya da fikrin taslaktaki yerini belirlerdi. Daha sonra –işin en zor ve kilit noktası da buydu– notların *tamamını* taslaktaki sıralarına göre yeniden yazardı. Denemeyi yazmak üzere masa başına geçtiğinde, bilmesi gereken hemen her şeyin zaten kopyasını çıkarmış, yeniden kopyalamış ve çoktan ezberlemiş olurdu. Onun arkasından kapılar kapanır, metin bitene dek her günün sekiz saatini aralıksız (sadece maya özü sürülmüş ekmek dilimleri ile sert espresso için kısa molalar vererek) yazarak geçirirdi. Ve nihayet –“parlatma” faslı.

Hastalandıktan sonra da bunların hiçbiri değişmedi, sadece zorlaştı. Ellerin işlevini başka birinin üstlenmesi gerekiyordu, kitap sayfalarını çevirecek, materyalleri bir araya getirecek, internette arama yapacak ve klavyenin tuşlarına dokunacak birinin. Bedeni onu yarı yolda bırakınca başka birinin yardımıyla düşünmeyi ve yazmayı –yani en mahrem faaliyetini– kendine yeniden öğretti, bunu da sıra dışı çalışan zihninin esnekliğine borçluydu. Artık bir yardımcıyla çalışıyordu, fakat işin büyük bölümünü kendi hafızasını kullanarak yerine getiren yine kendisiydi, genellikle geceleri aklının köşesine yazdığı notları derler, ayıklar, tasnif eder ve sabahleyin ya ben, ya çocuklarımız, ya bir hemşire ya da asistanı tarafından yazıya geçirilmek üzere, taslağa göre –A, B, C, D– yeniden yazardı.

Bu sadece bir yöntem değildi, sanırım, onun zihin haritasıydı. Mantık, sabır, derin yoğunlaşma ve tartışmayı itinayla geliştirme, olgularla ayrıntılar üstünde askerce durma, inandıklarına güvenme –yazarların çoğunun aksine,

onun başlangıçtaki amacından saptığı nadirdi. Asıl zorluğu, kendi içinde tam anlamıyla görmediği veya bilmediği şeylere tosladığı zaman çekerdi: “somut olgulara” değil ama “içsel olgulara” – tıpkı zihnindeki eşyalar gibi zaten orada olanlara. Bunların başında da Yahudi olması gelirdi.

Tony’ye göre Yahudi olunmaz, doğulurdu – yerli yerinde duran en eski eşyaydı o. Kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde taşıdığı tek kimlikti. Dindar değildi, sinagoga adımını atmaz, evde hiç ibadet etmezdi; “Yahudi olmayan Yahudiler” üzerine Isaac Deutscher’ın (çocukken babası ona kitaplarını getirmişti) sözlerini aktarmayı severdi. Yahudi olmaktan konuşacaksa anlattıkları, geçmişte yaşadıkları olurdu: Cuma akşamları Londra’nın East End mahallesinde oturan Yidiş dili konuşan büyükbabasıyla büyükannesinin evinde yenen yemekler; babasının (pek Yahudi) seküler hümanizmi (“ben ırklara inanmam, insanlığa inanırım”) ile annesinin reddetme kararlılığı – İngiltere Kraliçesi televizyona çıktığında ayağa kalkar, “kötü günler” geri gelirse diye *kendi* çocuklarının sünnet edilmesini istemezdi; ya da eşyaları her zaman çantasında toplu duran, ömrünün çoğunu yollarda geçirmiş dillere destan gezgin bir Yahudi olan büyükbabası Enoch’ı.

Bir başka olgu: şapka. Yıllar önce yakın bir dostumuzun kızının bat mitsva kutlaması için New York’un Yukarı Doğu Yakası’nda bir sinagoga gidiyorduk. Geç kalmıştık, taksile oraya varmak üzereydik ki Tony birden panikleledi: Şapkasını unutmuştu. Bu kadar önemsenecek ne vardı, zaten gecikmiştik, eğer geri dönüp almaya kalksa törenin bir kısmını kaçıracaktı. Şapkasız gidemez miydi? Hayır, sahiden gidemezdi, onun böyle abartılı ve açıklanamaz telaşa kapılması karşısında afallamıştım. Şapkayı almak için eve döndü, oldukça iyi durumda ama eski moda bir şapkaydı, daha önce gördüğümü anımsamıyordum. Yanıma gelmek üzere sinagogdan içeri usulca süzülürken içeride onun kılığında başka kimsenin olmadığını görünce hayretler içinde kalmıştı: diğer konukların hepsi smokinliydi. İçerlemiş, hatta biraz gücenmişti, ama daha çok şaşırılmıştı – anlaşılan abesti böylesi. Bunlar nasıl Yahudiydiler böyle?

Tony’ye bar mitsva töreni yapılmıştı (“vazifemizi yerine getirdik” diye anlatırdı babası), gençliğinde ateşli (sonradan aymıştı) bir Siyonist olarak güzel İbranice konuşurdu, 1967 savaşı sırasında İsrail’de çevirmenlik yapmıştı. Oğullarımız küçükken biraz da olsa din eğitimi görsünler diye kararlaştırmıştık. Benim ailemin kökeni Protestandı ama daha önemlisi ateistti, böylece pazarları kilise okuluna gönderme fikrinden vazgeçtik, onun yerine İtay’ı bulduk – her hafta çocuklara İbranice, kutsal kitap tarihi ve kültürü öğretmek için Washington Square’deki dairemize gelen Yahudi İlahiyat Okulu’nda yüksek lisans öğrencisiydi İtay. Çocuklar için bar mitsva yapılmayacaktı – Tony’nin kararıydı bu. Bana kalırsa, mesaj

netti: düpedüz Amerikan yetiştirme tarzı sınırları içerisinde çocukların, şapkanın nerede ve neden gerekli olduğunu öğrenmesini istiyordu. Sonrası onlara kalmıştı. İleride ikisi de –aslında– kendilerini hiç de Yahudi gibi hissetmediklerinde ısrar edince konu birdenbire Büyük Soykırım'a geldi. Nicholas bir an olsun tereddüt etmemişti: Ne denli acı ve korkunç bir şey olduğunu anlamam için Yahudi olmam gerekmez. Onların bu bocalaması karşısında Tony şaşırır da kahrolmadı; ne de olsa ikisi de onun geçmişini yaşamamıştı.

Büyük Soykırım *da neydi?* Tony'yi iyi tanıyan bir dostumuz bir keresinde Tony'nin Büyük Soykırım hakkında hiçbir şey yazmadığını, çalışmalarında ondokuzuncu ile yirminci yüzyılın başlarına odaklandığını, sonra da savaş-sonrası döneme atladığını söylemişti. Bu doğru, ama –hem de kocaman bir ama– kendi konusu olmasa bile *Savaş Sonrası* ve diğer çalışmalarının odak noktasına savaş ve ölüm alanlarını oturtmuştu: *Savaş Sonrası*'nın sonsözü "Ölümler Evinden" başlığını taşır.

Dahası, basıldıktan kısa bir süre sonra kitabı bana adadığı için Tony'ye teşekkür ederken, aslında onu bir başkasına, Toni'ye ithaf ettiğini bildiğimi söyledim. Gözyaşlarını tutamadı – öyle kolay ve sık sık ağlayan biri değildi üstelik. Toni ona adı verilen kişiydi, babasının kuzini: Auschwitz'te can vermişti. Kitapta onun hayaleti geziyordu, zaten zihninde bir yerlerde hep o vardı. Suçluluk duygusu olabilir mi? Tam olarak sağ kalmanın suçluluğu olamaz –Tony 1948'de doğmuş– yine de zihninde bir kara delikti, artık inanmaya başlıyordum, şer ve şeytan gibi ağır, akıl almaz bu yük, tarihin bu dönüm noktasından ve onun Yahudi olmasından geliyordu. Bulanık ve duygusaldı, ama bana göre kesin olan Toni'nin yaşadığı trajedinin Tony'nin hayatında sırtladığı bir sorumluluk olması, bir şekilde iyi niyet fikrine de bağlanmasıydı.

Bu da bizi yeniden İsrail'e getiriyor. 2002 yılında başlayan makaleler dizisinde Tony duruşunu ortaya koymuş ve pragmatik çözümlere ulaşmıştı. Buradaki denemeler onun bu bulanık sulara dalmayı nasıl ve neden göze aldığı hakkında, umarım, bir fikir verecektir. *Israel: The Alternative* makalesi 2003 yılında yayımlandıktan sonra çirkin tehditler gelmeye başlamıştı, basında çıkan nahoş ve kişisel karalamalarla dolu saldırgan yazıların seviyesi konuyla ilgili açık açık tartışmanın, en azından Amerika'da imkânsız olduğunu hazin bir şekilde gözler önüne seriyordu. Bu ve ardından gelen denemeler söze gerek bırakmaz. Ancak bunlara ek olarak, sergilediği duruşa yönelik kaba öfkenin ve İsrail'in gitgide çetrefilleşen ırkçı politikalarının Tony'yi fena halde rahatsız ettiğini söyleyebilirim.

Haziran 2009'da *New York Times* gazetesinde yerleşimlerle ilgili yazısı çıktıktan sonra bir meslektaşını Tony'ye yazarak, ne yapmalı, diye sormuştu.

Yanıtlamak istiyordu elbet, ama artık iyice hasta düşmüştü, hızla ilerleyen hastalığının fiziksel zorluklarıyla başa çıkmaya çalışıyordu. Buna rağmen, konuyu aman vermeden ama azim ve kararlılıkla ele alıp etkileyici ve iddialı bir cevap yazdı – bitmek bilmeyen günler boyunca, çoğu zaman yemeye veya içmeye bir an bile vakit ayırmaksızın, Tony ısrarla dikte ettirip metni gözden geçirdikçe onları hiç yorulmadan klavyenin başında yazıya geçiren bir asistanının yardımıyla elbet. Yazının başlığını “Ne Yapmalı?” koymuştu. Benimle birlikte biraz daha üstünden geçti, uzun uzadıya tartıştı; alışıldık seviyesinin altında kaldığını düşünüyordum, bunu ona da söyledim. Fiziksel engelli olmanın ve tezini dilediğince parlatamamanın verdiği yılğınlıkla hevesi kırılmış ve metni pat diye bir kenara bırakmıştı.

Şimdi bir daha okuyunca, bunun sebeplerini o kadar net göremiyorum. Fikirleri bazen –ama bazen– kusurlu olsa da gücünden bir şey kaybetmiyordu. Peki, o neden pes etmişti, yoksa şimdi bunu yayımlarken hata mı yapıyorum? Kendi ne yapardı, bilemem, ama yazıyı buraya almaya karar verdim, çünkü o denemede hakiki bir zekâ kıvılcımı görüyorum – belki de tamamen *ham* olduğu içindir. Çünkü içinde, Tony’nin dogmalara, çıkıntılıklara, kemikleşmiş duruşlara karşı karakteristik direnişini; olayların etkisiyle evrilen siyasal çizgiyi (iki devletli çözüme dönüşünü hatırlayın) yakalamak ve çözümsüz görünen meselelerle ilişkilendirmek üzere, olanca hayal gücünü kullanarak tarihi, ahlak anlayışını, pragmatizmi –bunlar “kanıta dayalı olgular”– bir araya getirmeye çalışma istekliliğini taşıyor. Çünkü o hem kişisel hem siyasal açıdan imkânsız bir vaziyet karşısında dürüst ve anlaşılır bir dille aktarmayı amaçlardı.

Aynı yıl, Tony’nin en önemli entelektüel destekçilerinden ikisi öldü: Amos Elon ve L. Kołakowski. Artık eli kulağında olduğunu bildiği kendi ölümüyle yüz yüze kalmış ve onu planlıyor olsa bile o her ikisi hakkında birer yazı yazdı. Şakalaşacak gücü bulduğunda, “Uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız,” derdi: Bu da Keynes’ten. Tony’nin kahramanları yoktu aslında, ama ilham perileri vardı, kimi tanıdığı, kimi kitaplar dışında hiç tanışmadığı ama hep etrafında olan ölmüş kimseler. Onları iyice tanıdım. Keynes de onlardandı. Başkaları da vardı (o kadar çoktu ki), bazıları Isaiiah Berlin, Raymond Aron, A.J.P. Taylor, Bernard Williams (o dostuydu ama olsun), Alexander Pope, Philip Larkin, Jean Renoir ve Vittorio De Sica. Tabii bir de Karl Marx, ayrıca –ayrılmaz ikili– tekrar tekrar ekranda gösterilen filmlerin yanı sıra *Üçüncü Adam* (Orson Welles) ile birlikte oynayan Marx Biraderler. Yanından pek ayırmadığı ve galiba en hayranlık duyduğu iki kişiden biri, çalışma masasında fotoğrafı duran Albert Camus ve de George Orwell’di – sanki her yerdedi, bana hep öyle gelirdi. Omuzlarında yükseldiği kişilerden bazıları, iyi niyetle layık olmaya çalıştığı adamlar bunlardı.

Son ayında bir başka ivedi konuya dönerek “Öbür Dünya” adını verdiği denemeyi yazdı. Şöyle başlar, “Tanrı’ya hiç inanmadım,” Aydınlanma çağından bir adam için ilginç bir ifade; gerçekten öyleydi, bu da meselenin ucunu hep biraz açık bırakır. Siz öldüğünüzde olgular değişebilir ne de olsa. Bu arada, miras, anma ve geride neler bırakılabileceğine ilişkin bir tez geliştirmeye koyulmuştu, öbür dünyaya dair tek bildiği de buydu. Geride bırakabileceği şeyler, anılar ve yazdıklarıydı elbette. Denemeyi bitiremedi – notların yarısında, dağınık düşüncelerin ortasında pat diye kesildi. Birinde şöyle diyor:

“Etki veya tepkiyi göz önünde bulundurarak yazamazsınız. Böyle yaparsanız, ikincisini çarpıtmış ve yazının kendi bütünlüğünü bozmuş olursunuz. Bu yönüyle, Ay’a nişan almaya benzer – füze oraya vardığında aynı yerde olmayacağını hesaba katmanız gerekir. En iyisi daha başından onu neden fırlattığınızı bilmek ve oraya güvenle varacak mı diye daha az kaygılanmak...”

Kısıtlanmamış gelecekte okurların saiklerinin bağlamını da tahmin edemezsiniz. Dolayısıyla tek yazabileceğiniz, yazmanız gereken olur, o da her ne demekse. Bambaşka bir yükümlülük.”

Jennifer Homans